

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱ-ՄԵԿՆԱԲԱՆԸ
(ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանի
ծննդյան 100-ամյա հոբելյանին)

Անլիտա Դուլխանյան

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր
Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Հայ հին և միջնադարյան գրականության և
նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոն

ՀՀ, Երևան, Տիգրան Մեծի 17

Էլ. հասցե՝ aelita.dolukhanyan@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9526-9464

Հոդվածը ներկայացվել է 31.10.2024, գրախոսվել է 20.11.2024, ընդունվել է տպագրության 03.12.2024

DOI: 10.53548/0320-8117-2024.3-156

Ամփոփում

Հայ գրականագիտության և գրաքննադատության արևելյան հատվածում այդ գիտաճյուղը վերջնական ձևավորված տեսք ստացավ անզուգական Միքայել Նալբանդյանի շնորհիվ՝ հատկապես Պերճ Պողոսյանի «Սոս և Վարդիթեր» վեպի կրիտիկայով և Ղազար Փարպեցու՝ մարզպան Վահան Մամիկոնյանին ուղղված հոշակավոր «Թղթի» մեկնաբանությամբ:

XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարասկզբին հայ գրաքննադատությունը եվրոպական ու ռուսական գրականագիտության ու գրաքննադատության հետ զարգանում էր համընթաց: Այդ առաջընթացի մեջ էր հայ գրականագիտությունը՝ երևան բերելով նշանավոր դեմքեր ու խիստ ինքնատիպ մեկնաբանություններ:

Այդ ժամանակահատվածի գրականագիտական ու գրաքննադատական մտքի դասականներից էր Սերգեյ Սարինյանը:

Բանալի բառեր՝ Սերգեյ Սարինյան, Իմանուիլ Կանտ, փիլիսոփայություն, Գրիգոր Նարեկացի, հրապարակախոսություն, ազգ, գրաքննադատություն:

Ներածություն

Երջանիկ են այն մտավորականները, որոնք ստեղծագործում են իրենց ի վերուստ տրված կոչման համեմատ: Նրանք, իրոք, ստեղծում են խիստ ինքնատիպ գործեր, հիմնում նոր ուղղություն և ունենում հետևորդներ: Այդ երջանիկներից է ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանը, որը XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի սկզբին հայ գրականագիտական միտքը հարստացրեց տաղանդավոր մտքին հատուկ բազմաթիվ գրքերով ու մեծաքանակ հոդվածներով:

Սերգեյ Սարինյանը նաև այն երջանիկներից էր, որ գրեց մինչև վերջին շունչը՝ համաքայլ ընթանալով գրականագիտության շարունակական փո-

փոխությունների հետ՝ զարմանալիորեն ունենալով հստակ ու թարմաշունչ մտածողություն:

Երբ վերընթերցում էի Սարինյանի գրքերն ու հոդվածները նրա 90-ամյակի առթիվ հոդվածը պատրաստելիս, ուշադրությունս գրավեց գրականագետի թեկնածուական ատենախոսության հետ կապված հետևյալ արժանահիշատակ փաստը. պաշտպանության ժամանակ գիտական աստիճաններ շնորհող խորհրդի կազմում էին մեր ազգային մեծերը՝ Ավետիք Իսահակյանը, Մարտիրոս Սարյանը, Դերենիկ Դեմիրճյանը, Հրաչյա Աճառյանը, Արա Սարգսյանը, Արսեն Տերտերյանը, Գրիգոր Ղափանցյանը: Հանճարեղ արվեստագետ Երվանդ Քոչարը, լսելով ու հիանալով Սերգեյ Սարինյանի՝ պաշտպանության ընթացքում տված պատասխաններով՝ նրան անվանում է «Իմ Մեդիչի»: Հայտնի է, որ Մեդիչիների ընտանիքը Ֆլորենցիայի ու Տոսկանայի տերերն էին և Վաղ Վերածննդից մինչև XVIII դարը մեծ դեր են կատարել Իտալիայի քաղաքական, գրական և մշակութային կյանքում: Նրանց ընտանիքն է հիմնել Եվրոպայում առաջին գիտությունների ակադեմիան: Մատենությունի այս որակումը Սերգեյ Սարինյանը հիշել է ողջ կյանքում և այն ունեցել որպես ուղեցույց¹:

Բնությունից օժտված լինելով գրականագիտական մեծ տաղանդով՝ Սարինյանը նաև անձանձիր ընթերցող ու հետազոտող էր: Նա ուսումնասիրել է XIX և XX դարերի հայ մամուլը, փիլիսոփայական կարևոր հետազոտությունները: Նա հետևում էր փիլիսոփայության վերաբերյալ լույս տեսնող ամեն մի կարևոր աշխատության՝ թե՛ ռուսերենով և թե՛ հայերենով:

Սարինյանն իր ապրած ժամանակաշրջանի հայ գրողների ուշադիր ընթերցողն ու գնահատողն էր: Նա նաև առաջնակարգ գրաքննադատ, էր՝ երբեմն անողոք: Գրականագիտությունը համարում էր մարդկության և ընդհանրապես հասարակական կյանքի համար կարևոր գիտաճյուղ, և այդ գաղափարը հաստատում էր իր աշխատություններով:

Ռուս միջնադարյան գրականության փայլուն գիտակ ու տեսաբան, ակադեմիկոս Դմիտրի Լիխաչովը մի առիթով գրել է. «Դասական ստեղծագործությունների իմացությունը, դրանց արժեքը գնահատելու հմտությունը, նրանց ներքին գեղեցկությունն ու կատարելությունը զգալը կրթվածության պարտադիր նախապայման են»²: Այդ անհրաժեշտ կրթվածությունն առկա է Սերգեյ Սարինյանի բոլոր ստեղծագործություններում:

Գրականության փիլիսոփա մեկնիչը

Կյանքի վերջին տարիներին Սարինյանը թեմատիկ համակարգմամբ հրատարակեց «Հայոց գրականության երկու դարը» խորագրով յոթ ծա-

¹ Հայ գրաքննադատության դասականը 2014, 15-16:

² Лихачев 1987, 3.

վալուն հատորները: IV հատորում գրականագետը զետեղել է այն կարևոր հոդվածները, որոնք նշանավորում են «Գրականության փիլիսոփայությունը»:

Գրականության և փիլիսոփայության կապը հաստատվել է դեռ անտիկ աշխարհում ու դրա վառ ապացույցն է Արիստոտելի «Պոետիկա» աշխատությունը: Արիստոտելի կարծիքով, պոետական արվեստը բացարձակ ձևով ծնել են երկու պատճառներ, ու երկուսն էլ բնական են: Չէ՞ որ կրկնօրինակելը հատուկ է մարդկանց մանկությունից. չէ՞ որ մարդիկ դրանով են տարբերվում մյուս էակներից, ամենից շատ են օժտված նմանակելու ընդունակությամբ և նույնիսկ առաջին հմտությունները ձեռք են բերում նմանակելու ճանապարհով³:

Հին աշխարհի մեծագույն մտածողներից Պյութագորասը ամենից շատ սիրել է Հոմերոսի պոեմներն ու հիմները և հատուկ տրակտատ է գրել Հոմերոսի պոետիկայի մասին ու այդ բանաստեղծի գործերը հանձնարարել է ուսուցանելու համար⁴:

Ֆրանսիացի լուսավորիչ փիլիսոփաները, որոնցից մեկն էր Վոլտերը, որի գրական գործերն այսօր էլ կարդացվում են հետաքրքրությամբ, մեծ տարբերություն է տեսնում մարդու և տիեզերական ոգու միջև: Նա համոզված է, որ աշխարհաստեղծումը գլխավորել է ոչ այնպիսի բանական արարած, ինչպիսին ինքն է, որովհետև ինքը չի կարող ստեղծել անգամ տիզ, ուրեմն նշանակում է՝ այս աշխարհը բանականության ստեղծածն է՝ էականորեն գերազանցող իր խելքը⁵:

Մարդու և տիեզերքի խնդիրը մշտապես հուզել է Սարինյանին, ու այդ կապի շուրջ ստեղծված գրականությունը նրա հետաքրքրությունների կենտրոնում է եղել:

2003-ին է գրվել «Ինչ է գրականության փիլիսոփայությունը» հոդվածը: Դրանում նա փաստում է, թե կա պատմության փիլիսոփայություն, գեղարվեստի փիլիսոփայություն, թվում է, թե չկա գրականության փիլիսոփայություն, մինչդեռ այն կա:

Սարինյանը մեծապես օգտվել է ֆրանսիացի գրող, գրաքննադատ, փիլիսոփա, պատմաբան, արվեստի տեսաբան Իպոլիտ Տենի (1828-1893) «Գեղարվեստի փիլիսոփայությունից»՝ միաժամանակ այն համադրելով գերմանացի փիլիսոփա, Իմանուիլ Կանտի հետևորդ Ֆրիդրիխ Շելլինգի (1775-1854) գեղարվեստի փիլիսոփայության հետ: Շելլինգը համոզված էր, որ միայն արվեստն է օգնում մարդուն ձեռք բերելու իսկական ազատություն⁶:

³ Аристотель 1984, 648.

⁴ Пифагор 2004, 205.

⁵ Вольтер 2004, 651.

⁶ Փիլիսոփայական բառարան 1975, 323:

Սարինյանը դիմում է նաև անգլիացի պատմաբան, սոցիոլոգ Հենրի Բոքլի (1821-1862) որոշ դրույթներին՝ հայ դասական գրականության մեջ փիլիսոփայական գաղափարները բացահայտելու համար: Բերում է Րաֆֆու «Խաչագողի հիշատակարանից» Քավոր Պետրոսի կերպարի օրինակը: Քավոր Պետրոսն ուներ նախանձելի բանականություն «և ընդունակ էր հասարակական օգտավետ գործունեության, ականա դարձել է խաչագող, չարության փիլիսոփա, մաղձի թունավոր նետերն ուղղելով այն հրեշին, որ կոչվում է մարդկություն, և որը նրան դարձրեց հանցագործ»⁷:

Գրականության և պետության կապին է վերաբերում 2003-ին գրված «Ինչ կապ կա գրականության և պետության միջև» հոդվածը:

Այդ կապը կար դեռևս հին Հունաստանում: Արիստոտելը իր աշխատություններում հաճախ է մեջբերումներ կատարում հատկապես Հոմերոսի «Իլիականից»: «Իլիականը» ամենից ավելի վառ պատկերներով է ներկայացնում չարի ու բարու, արդարի ու անարդարի պայքարը: Արիստոտելն ասում է, թե գրականությունը ի վիճակի է արտահայտելու, թե ինչն է օգտակար, և ինչը՝ վնասակար, նույն կերպ և ներկայացնել, թե ինչն է արդար, և ինչն է անարդար. «Մարդկանց այդ հատկությունը նրանց տարբերակում է այլ կենդանի էակներից. միայն մարդն է ընդունակ ընկալել այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են բարին և չարը և այլն: Իսկ այդ բոլորի ամբողջությունը կազմում է ընտանիքի ու պետության հիմքը»⁸:

Սարինյանն իրավացիորեն պնդում է, թե հայրենիքը նույն պետությունն է՝ իր մշակութային արժեքներով: Ու XXI դարի հայ փիլիսոփա գրականագետը ևս դիմում է Հոմերոսին. «Կամ փորձենք Հունաստանն անջատել Հոմերոսից, և նա կդիմազրկվի, կտրոհվի, կկորցնի իր անունը՝ այնքան նույնարժեք են Հունաստան-Հոմերոս խորհրդանիշները»⁹: Սարինյանը հիշեցնում է, որ Պուշկինին Դոստոևսկին համարել է Ռուսաստանի պետական բանաստեղծը¹⁰:

Պուշկինը լայն չափերով ռուս գրականություն բերեց իր ժողովրդի բանահյուսությունը: «Սալթան թագավորի հեքիաթը» պոեմում, գրված 1831-ին, նա չի մոռանում պահպանել հեքիաթին հատուկ երջանիկ ավարտը և վկայում է, թե ինչ որ նկարագրում է, ինքը տեսել է և մասնակից եղել.

Я там был, мед - пиво пил-

И усы лишь обмочил¹¹.

⁷ Սարինյան 2004, 12:

⁸ Аристотель 1984, 379.

⁹ Սարինյան 2004, 20:

¹⁰ Սարինյան 2004, 20:

¹¹ Пушкин 1980, 703.

Իսկ նույնպես բանահյուսական հիմքով գրված «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմի նախերգում հիշեցնում Ռուսաստանի ոգին, որն իրեն ներշնչել է պոեմը գրելու.

Там русский дух, там Русью пахнет¹².

Ահա այս ճշմարտացի տրամաբանությամբ Սարինյանը Հայոց պետականությունը նույնացնում է Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունների և Խաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» անմահ վեպի հետ¹³:

Սարինյանը հայ գրականության XIX և XX դարերի եզակի հետազոտողն էր, սակայն նա չէր կարող անդրադարձ չկատարել հանճարեղ Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործությանը: Իր ուսումնասիրությունը գրել է 2003-ին, երբ նշվեց «Մատենանոցի ողբերգութեան» երկի ստեղծման 1000-ամյա հոբելյանը: Նա իր զեկուցումը կարդացել է Փարիզում Նարեկացուն նվիրված գիտաժողովի ժամանակ: Զեկուցումն ունի խիստ ինքնատիպ վերնագիր՝ «Նարեկը-անվերժանելին»: Այս հոդվածում տեսնում ենք Գրիգոր Նարեկացի փիլիսոփա-բանաստեղծի խիստ ինքնատիպ մեկնություն: Շատ նշանավոր միջնադարագետներ Նարեկացու երկի մեկնությունը «ոչ վերջացեալ գտանին»: Նույն կերպ մտածում է նաև Սարինյանը: Ինչպես երևում է նրա հոդվածից, գրականագետը Քրիստոսի և քրիստոնեական կրոնի վերաբերյալ բազմապիսի գրականություն է կարդացել: Ծանոթ է Մոսկվայում բնակվող ռուս հոգևորական Ալեքսանդր Մենի՝ Քրիստոսի անձին և ուսմունքին տված ուշագրավ բացատրություններին, որոնք տպագրվում էին Մոսկվայի կառնոր թերթերում: Նաև Դավիթ Անհաղթի ու Գրիգոր Նարեկացու նման գիտե, թե չկա «ավելի երանելի և վայելուչ նպատակ, քան ըստ մարդկային կարողության Աստծուն նմանվելը»¹⁴:

Շատ տեղին է նկատել գրականագետը, թե Աստվածամոր գեղեցիկ պատկերը «Մեղեդի ծննդեանի» մեջ բոլորովին էլ չի հակասում Նարեկացու պատկերացումներին: «Իմ կարծիքով, - գրում է Սարինյանը, - Նարեկացու «Տաղերում» չկա բնության ու կյանքի ընկալման որևէ պատկեր, որ հակասի քրիստոնեական կրոնի աշխարհայեցությանը, և բացարձակապես աշխարհայացքային որևէ խզում չի կարելի գծել «Մատենանոցի ողբերգութեան» և «Տաղերի» միջև»¹⁵:

Փիլիսոփայական ամուր հիմքով ու հիմնավորված տրամաբանությամբ է գրված «Մտավորականությունը և արդի ազգային շարժումը» հոդվածը (1991): Նրանում կարդում ենք. «Մեր ազգային երազանքի մշակման գործում

¹² Пушкин 1980, 434.

¹³ Սարինյան 2004, 20:

¹⁴ Դավիթ Անհաղթ 1980, 80:

¹⁵ Սարինյան 2004, 31:

մեծ ավանդ դրեց հայ գրականությունը...»¹⁶: Այդ ազգային զարթոնքը նախապատրաստել էին Անդրանիկը, Ֆիդայիները, եղեռնի հուշարձանը, Արցախ-դարաբաղյան խնդիրը, Հայ դատը, Հայոց ցեղասպանությունը, Պատկանյանը, Շանթը, Ահարոնյանը, Չարենցը, Բակունցը, Սևակը և այլն¹⁷:

2004-ին է գրված «Ազգերը և ազգայնականությունը գիտական նոր մեկնաբանմամբ» հոդվածը, որն անգլիացի հասարակագետ Էռնեստ Գելների «Ազգերը և ազգայնականությունը» գրքի ծավալուն գրախոսականն է: Այդ հզոր գիրքը նախատեսված էր աշխարհի քաղաքագետների, սոցիոլոգների, պատմաբանների և մարդաբանների համար: Գելները մարդկության պատմության մեջ կարևորում էր գրագիտության և հոգևոր դասի ծնունդը: Այդ գրքում խոսք կար նաև հունական և հայկական ազգայնականությունների մասին, և դրանք լայն չափերով կապված են եղել այդ երկու ազգերի՝ օսմանյան լծի տակ տառապելու պատճառով¹⁸:

Գելների գիրքն ուղղված է գլոբալիզացիայի դեմ, որովհետև մարդկության փորձն ապացուցում է, որ ամեն ազգ պետք է ունենա իր պետությունը: XXI դարում գրվել են նաև ուրիշ հակագլոբալիստական գրքեր: Դրանցից մեկը լույս է տեսել Բելգրադում (2017 թ.) և կոչվում է «Я обвиняю молчание»: Հեղինակը Ռադիվոյե Պեշիչն է՝ Միլանի համալսարանի՝ սանսկրիտի և էտրուսկերենի նշանավոր մասնագետը: Նրա «Винчанское письмо» մեկ այլ աշխատության մեջ թվարկվում են այն ժողովուրդները, որոնք Քրիստոսի ծնունդից առաջ ունեցել են իրենց սեփական գիրը: Հայերը, ըստ այդ ցուցակի, գիր ունեցել են Քրիստոսի ծնունդից առաջ 1400 թվականին, ավելի վաղ քան չինացիներն ու փյունիկեցիները: Այդ ցուցակում ընդհանրապես չկան ոչ թուրքերը և ոչ էլ ադրբեջանցիները¹⁹:

Պեշիչը ցավով նշում է, թե Լոնդոնում նստած մեծահարուստների մասունական մի խումբ գլոբալիզացիայի անվան տակ ոչնչացնում է փոքրաքանակ, սակայն քաղաքակիրթ ազգերին. «Դա ստի թագավորություն է, որը դեմոկրատիայի անվան տակ աշխարհին բերում է դժբախտություն»: Գրքում բառացի ասվում է. «Նոր ուտոպիաները տանում են դեպի նոր, առավել դաժան բռնության: Ուրիշների ազատությունը շահագործողները նրանց վրա դնում են իրենց սկզբունքները, այսպես կոչված՝ անհատի ազատության տեսքով: Այդպես բռնակալները իրենց վրա են վերցնում ազատարարների դերը ու աշխարհը տանում են դեպի նոր սիստեմի ստրկություն»²⁰:

¹⁶ Սարինյան 2004, 44:

¹⁷ Սարինյան 2004, 44:

¹⁸ Սարինյան 2004, 69:

¹⁹ Пешич 2017 (Я обвиняю молчание), 174-175.

²⁰ Пешич 2017 (Винчанское письмо), 120.

1989-ին է գրվել «Լևոն Շանթի ազգային ծրագիրը» մեծարժեք հոդվածը: Սարինյանը Լևոն Շանթի պաշտամունք ուներ ու երբեմն Կիլիկյան հայկական թագավորությանը վերջին ճիգերով պահպանող պետական այրերին համեմատում էր իր հետ:

Շանթը դեմ էր ազգությունների վերացմանը, և դա համարում էր դաժան մի ցնորք, միասեռության ու միաձևության մի գորշ երազանք, որ հակասում է բազմազանության ու բազմազեղության բնական օրենքին²¹:

Միքայել Նալբանդյանի կյանքին ու գործին շատերն են անդրադարձել: Սակայն Սարինյանի գնահատականները խիստ սպառիչ են: Նալբանդյանի մասին նա գրում է «Ազատության առաքյալը» հոդվածում՝ գնահատելով գրաքննադատին, բանաստեղծին, արձակագրին և հրապարակախոսին: Նալբանդյանը համոզված էր, որ տիեզերքը նախաստեղծ է, որին ներհատուկ են փոփոխման ու նորոգման, ծագման ու զարգացման իր հարաշարժ օրենքները: Ահա այսպիսի սպառիչ գնահատական է տվել Սարինյանը Միքայել Նալբանդյան երևույթին. «Դժվար է մի անհատի կարողությունների և կարճատև կյանքի տևողության մեջ տեղադրել մտավոր ու հասարակական գործունեության այն համատեղումները, որ յուրահատուկ էր Նալբանդյանին»²²:

Սարինյանը հայ պատմավեպի անցած ուղու քաջ գիտակներից էր: Կարդացել էր ոչ միայն հայ դասական պատմավեպերը, այլև մեր օրերի այն բոլոր գրողների ստեղծագործությունները, որոնք գրված էին պատմական թեմատիկայով: Նա հմտորեն է ներկայացնում պատմական թեման հայ գրականություն բերած Ռաֆֆու և Մուրացանի համապատասխան գործերը, շեշտում այդ գրողների՝ պատմությունից ծնված փիլիսոփայությունը:

Հետաքրքիր ձևով է մեկնաբանված «Խենթը» վեպի գլխավոր հերոսի՝ Վարդանի ինքնախոստովանությունը:

Գրականագետը հիմնավորում է, թե ինչու Մուրացանն իր գյուղափրկիչ ռոմանտիկական պատրանքները փոխարինեց ճշմարիտ առաքյալներ չտեսնելու հոռետեսությամբ:

Արտակարգ և պատմականորեն ճշգրիտ է մեկնաբանված Մուրացանի «Անդրեաս երեց» վեպը. «Անդրեաս երեցը Մուրացանի իդեալն է և արտահայտում է ազգային գոյափիլիսոփայության նրա սկզբունքները, ըստ որի, պետք է դիմագրավել բռնությանը, ունենալ կամք և տոկունություն դիմադրելու թշնամու վայրագություններին, ընդվզելու բռնավորի կամայականությունների դեմ և անհրաժեշտության պարագայում ընդունելու նահատակությունը»²³: Լիովին իրավացի է գրականագետը, երբ փաստում է, թե գրականագիտությունը «Անդրեաս երեց» վեպը վերագրել է Մուրացանի հետա-

²¹ Սարինյան 2004, 77:

²² Սարինյան 2004, 93:

²³ Սարինյան 2004, 141:

դիմական աշխարհայացքի վրիպանքին և գրեթե անտեսել նրա գրական արժեքը:

«Անդրեաս երեցի» նյութը Մուրացանը վերցրել է Առաքել Դավրիժեցու պատմությունից՝ «Տեր Անդրեաս քահանայի նահատակության մասին» (ԻԷ) գլխից²⁴: Ցավոք, Մուրացանը ծանոթ չէր և չէր էլ կարող ծանոթ լինել հայ գրականության նոր վերածննդին նպաստող Սյունյաց Մեծ անապատի նշանավոր գործիչ Ներսես Մոկացու՝ Անդրեաս երեցին նվիրված պատմական շատ գեղեցիկ գանձին²⁵: Անդրեաս երեցը նահատակվել է 1617-ի նոյեմբերի 18-ին, ու Ներսես Մոկացին «գանձը» գրել է դեպքի թարմ ազդեցության տակ: Նա Անդրեաս երեցին համեմատում է Վարդան Մամիկոնյանի և Ավարայրի հերոսամարտի այլ նահատակների հետ, որոնք զոհվեցին հանուն հայրենիքի²⁶:

Իր մի հոգվածում Սարինյանը Սիամանթոյին իրավացիորեն անվանում է՝ «Հեղափոխության Նարեկը»²⁷:

Սարինյանը նաև առաջնակարգ հրապարակախոս էր ու խիստ կարևորում էր հրապարակախոսության դերը հասարակական կյանքում: Նա պահանջում էր սթափ և անկողմնակալ գնահատել իշխանության դերը ազգի կյանքում. «Ի՞նչ է իշխանությունը: Թվում է՝ հասկացությունն այնքան հասկանալի է, որ կարող է մատչելի լինել նույնիսկ մտավոր միջակությանը: Այնինչ իշխանությունը մի ամբողջ գիտություն է, արվեստ ու ռազմավարություն, որ զբաղեցրել է գրեթե բոլոր երևելի մտածողներին, գիտնականներին, փիլիսոփաներին, պետական գործիչներին, գրողներին, հոգեբաններին»²⁸:

Նա սահմանել է արդի գրականության հետազոտական հիմնական ուղղությունները՝ բնագրագիտություն, գիտական կենսագրություն, գրականության տեսություն, գրականության պատմություն: Նրա կարծիքով, ազգային չափանիշի հարցը ստեղծագործական նոր խնդիրներ է առաջադրում գեղագիտությանը²⁹:

«Գրական թերթում» Սարինյանը հաճախ է անդրադարձել ժամանակակից գրողներին՝ Լևոն Խեչոյան, Գուրգեն Խանջյան, Արմեն Մարտիրոսյան, Նորայր Աղայան և ուրիշներ: Նորայր Աղայանին որակելով որպես հոգեբան գրող՝ գրականագետը եզրահանգում է. «Այս տեսակետից «Դավայթաղ», «Ապոկալիպսիս», «Թաղման թափոր» գրքերը վերջին տասնամյակի իրադարձությունները պատկերող սյուժեներ են, իրականության մղձա-

²⁴ Դավրիժեցի 1988, 278:

²⁵ Ներսես Մոկացի 1975, 190-200:

²⁶ Ներսես Մոկացի 1975, 193:

²⁷ Սարինյան 2004, 173:

²⁸ Սարինյան 2004, 187:

²⁹ Սարինյան 2004, 220:

վանջի հոգեբանական պողոթնումը սեքսուալ ու սեռաբանական աֆեկտի մեջ ներսուզվելու այլաբանական լուծումներով»³⁰:

Խիստ ինքնատիպ է Արմեն Մարտիրոսյանի «Մազե կամուրջ» պատմավեպին տրված գնահատականը: Վեպում Հայաստանի կյանքն է՝ հետադարձ հայացքով և փորձ՝ բացատրելու, թե ինչու կործանվեց հայ Բագրատունիների իշխանությունը: Կործանվեց, որովհետև չէին ապավինում ռազմական ուժին և անտեսում էին խաչը: «Հայոց պետականությունը և մազե կամուրջը»: Շատ հետաքրքիր վերնագիր է ընտրել Արմեն Մարտիրոսյանը: Զրադաշտական ավեստական գրականության մեջ բացատրվում է, թե ինչ է մազե կամուրջը: Երբ մարդու հոգին մահվան պահին անջատվում է մարմնից, ապա նրան սպասվում է մեծ փորձություն: Եթե մեռնողը մեղքեր է գործել իրական, տեսանելի կյանքում, ապա, երբ նրա հոգին անցնում է մազե կամուրջով, այն մարդու մազի չափ նեղանում է, և հոգին ընկնում է դժոխք: Իսկ եթե հոգին արդար է, ապա մազե կամուրջը լայնանում է, և հոգին գնում է դրախտ³¹: Գրականագետի եզրահանգմամբ, Արմեն Մարտիրոսյանը «Մազե կամուրջ» վեպն ավարտում է հոռետեսորեն. «Ոչ ոք այսքան դաժանորեն չի ընթերցել Հայոց պատմությունը: Ավելի հոռետեսություն կա այստեղ, քան լինելության վերջավորված գաղափար, և դա թերևս արդի կացության անորոշ վիճակի արձագանքն է աշխարհաքաղաքական բարդ ու անկռահելի անցուղիներում»³²:

Սարինյանը Ավետիք Իսահակյանին անվերապահորեն հանճար էր համարում և այդ երևույթը տեսնում էր հենց նրա առաջին բանաստեղծություններում: Նա բացատրում է, թե ինչու ծնվեց Վարպետի «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմը:

Հետաքրքիր է, որ 1935 թվականի ապրիլից մինչև 1939-ի օգոստոսը, ավելի քան չորս տարի, Իսահակյանը չի տպագրել ոչ մի բանաստեղծություն: «Կարծես անլուր էր դարձել սֆինքսի հարցումին՝ «կյանքի ու մահվան» և իր էության առեղծվածի մասին, որի պատասխանը պիտի լիներ «Մեր պատմիչները և մեր գուսանները» պատմափիլիսոփայական ասքը, և որը Հայոց պատմության վերարժեքավորման նախերգանքը եղավ կոմունիստական իմպերիայի գաղափարական փականքներում»³³:

«Պատմավեպի սահմանը» հոդվածը գրախոսություն է Վահրամ Մարտիրոսյանի «Հանուն խաչի ծաղկածները» պատմավեպի, որ նկարագրում է XII դարի Կիլիկյան Հայաստանին բաժին հասած թուրք-սելջուկյան ցեղախմբերի հարձակումները:

³⁰ Սարինյան 2004, 259:

³¹ Արտա Վիրապ, Նամակ 1958, 51:

³² Սարինյան 2004, 271:

³³ Սարինյան 2004, 297:

XIX դարավերջի գրաքննադատ, հրատարակիչ ու հասարակական գործիչ Գրիգոր Արծրունին բարձր էր գնահատում Րաֆֆու պատմավեպերը: «Անգամ պատմավեպերում Րաֆֆու նպատակն է եղել ներկայացնել այնպիսի տիպեր, որոնք մի հայտնի հասարակության մեջ չկան, որոնք ցանկալի թե լինեին այդ հասարակության մեջ»³⁴:

Նկարագրելով վեպում պատկերված Կիլիկյան հայկական թագավորության քաղաքական բարդ կյանքը՝ գրականագետը եզրահանգում է. «Մարդիկ իրենց կենցաղը դարձնում են արվեստ՝ ապագային թողնելով իրենց գոյության առասպելը»³⁵:

Գրականագետը վեպի մեջ տեսնում է արդիական հնչեղություն՝ XXI դարի հայ պետականության գոյության ու ապագայի տեսանկյունից:

Կյանքի ու մահվան, բարոյականության և անբարոյականության, չարի և բարու, հոգու և մարմնի, ազգայինի ու ապազգայինի խնդիրները ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանի գրվածքներում ունեն «սիստեմատիկ և կանոնավոր մեթոդաբանություն»: Դրանք լիովին համապատասխանում են նրա սիրելի գերմանացի փիլիսոփա Իմանուել Կանտի (1724-1804) հետևյալ պահանջին. «Ինչ վերաբերում է այդ ուսմունքի մեթոդին (չէ որ ամեն գիտական ուսմունք պետք է լինի մեթոդական, այլ կերպ շարադրանքը կդառնա խառնաշփոթ), ապա այն նաև պետք է լինի ոչ հատվածային, այլ սիստեմատիկ, եթե միայն առաքինության մասին ուսմունքն իրենից ներկայացնում է գիտություն»³⁶:

Եզրակացություններ

Սերգեյ Սարինյանն իր գրականագիտական գործունեության առաջին քայլերից հանդես է եկել սեփական ասելիքով, որի շնորհիվ նրա մեծաքանակ գրականագիտական ստեղծագործությունը լինելու է մնայուն նաև հետագայի գրականության պատմության համար:

Սարինյանի բազմագիտակությունը պայմանավորված է և՛ ի վերուստ նրան տրված օժտվածությամբ, և՛ հիացմունք առաջացնող տիտանական աշխատասիրությամբ:

Ապագայի հայ գրականության պատմաբանը կարող է մեծապես օգտվել Սարինյանի հետազոտություններում եղած դրույթներից:

Իր գիտական սկզբունքներում նա անզիջում է ու շարունակ մտածում է հայ գրականության, նաև գրականագիտության ապագայի մասին:

Սարինյանը փիլիսոփա-գրականագետ է և հատկապես քաջատեղյակ է XIX և XX դարերի համաշխարհային փիլիսոփայության հիմնական դեմքերի աշխատություններին:

³⁴ Արծրունի 2009, 361:

³⁵ Սարինյան 2004, 306:

³⁶ Кант 1999, 878:

Առասպելականը և միջը, ըստ Սարինյանի, դեռ շարունակում են ապրել հայ գրականության մեջ՝ ընդունելով նոր ձևեր:

Գիտնականը ստեղծել է գրականությունը փիլիսոփայական դիտակետից հետազոտելու իր դպրոցը, ունի խիստ ճանաչելի սեփական ոճը և բազում հետևորդներ:

Օգտագործված գրականություն

- Առաքել Դավրիժեցի 1988, Պատմություն, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարագ Առաքելյանի, Երևան, «Սովետական գրող», 590 էջ:
- Արծրունի Գրիգոր 2009, Գրականություն, արվեստ, գեղագիտություն, Հոդվածների ժողովածու, կազմող և խմբագիր՝ Յակ.Ի. Խաչիկյան, Երևան, «Գիտություն», 557 էջ:
- Արտա Վիրապ, Նամակ, Յուշտի ֆրիան 1958, պահլավերեն բնագրից թարգմանեց և ծանոթագրեց պրոֆ. Ռ.Թ. Աբրահամյանը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 165 էջ:
- Դավիթ Անհաղթ 1980, Երկեր, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Ս.Ս. Արևշատյանի, Երևան, «Սովետական գրող», 327 էջ:
- Հայ գրականագիտության դասականը (նվիրվում է ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանին) 2014, Հոդվածների ժողովածու, Երևան, «Լուսակն», 111 էջ:
- Ներսես Մոկացի 1975, Բանաստեղծություններ, աշխատասիրությամբ՝ Ա.Գ. Դոլուխանյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 208 էջ:
- Սարինյան Սերգեյ 2004, Հայոց գրականության երկու դարը, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 635 էջ:
- Փիլիսոփայական բառարան 1975, Մ.Մ. Ռոզենտալի խմբագրությամբ, Երևան, «Հայաստան», 467 էջ:
- Аристотель 1984, Сочинения в четырех томах, т. 4, Москва, «Мысль», 829 с.
- Вольтер 2004, Философские повести, философские письма. Статьи из «Философского словаря», Москва, изд. НФ «Пушкинская библиотека», 749 с.
- Кант И. 1999, Основы метафизики нравственности, Москва, «Мысль», 1457 с.
- Лихачев Д.С. 1997, Избранные работы, Ленинград, «Художественная литература», 494 с.
- Пешич Р. 2017, Я обвиняю молчание, Белград, «Пешич и сыновья», 183 с.
- Пешич Р. 2017, Винчанское письмо, Белград, «Пешич и сыновья», 272 с.
- Пифагор 2004, Золотой канон, фигуры эзотерики, Москва, «Эксмо», 441 с.
- Пушкин А.С. 1980, Избранные сочинения в двух томах, том первый, Москва, «Художественная литература», 814 с.

ФИЛОСОФ – ТОЛКОВАТЕЛЬ АРМЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (к 100-летию академика НАН РА Сергея Сариняна)

Аэлита Долуханян

Резюме

С самого начала своей литературоведческой деятельности Сергей Саринян проявил себя как яркую личность со своими взглядами на литературу,

и в силу сказанного его многочисленные литературоведческие работы будут иметь непреходящее значение и для будущего литературоведения.

Эрудиция С. Сариняна обусловлена также его богоданным дарованием, равно как и вызывающим восхищение титаническим трудолюбием.

Историк будущей армянской литературы может воспользоваться положениями, нашедшими место в его исследованиях.

В своих литературоведческих принципах он непреклонен и непрестанно размышляет о будущем армянской литературы и литературоведения в том числе.

С. Саринян – литературовед-философ, который был знаком с работами главных представителей мировой философии XIX-XX вв.

Легенды и мифы, по мысли С. Сариняна, продолжают жить в армянской литературе, принимая новые формы.

С. Саринян создал свою школу исследования литературы с точки зрения философии. Он всегда имел узнаваемый стиль и множество последователей.

Ключевые слова – Сергей Саринян, Иммануил Кант, философия, Григор Нарекаци, публицистика, нация, цензура.

PHILOSOPHER-INTERPRETER OF ARMENIAN LITERATURE (on the 100th Anniversary of Academician of the NAS RA Sergey Sarinyan)

Aelita Dolukhanyan

Abstract

From the very beginning of his literary studies, Sergey Sarinyan showed himself to be a bright personality with his own views on literature, and due to this fact, his numerous literary works will have lasting significance for the future of literary studies.

S. Sarinyan's erudition is also due to his God-given talent, as well as his admirable titanic diligence.

The historian of the future Armenian literature can use the provisions that have found a place in his research. He is adamant in his literary principles and constantly reflects on the future of Armenian literature and literary studies in particular.

S. Sarinyan is a literary scholar and philosopher who was familiar with the works of the main representatives of world philosophy of the 19th-20th centuries.

Legends and myths, according to S. Sarinyan, continue to live in Armenian literature, taking on new forms.

S. Sarinyan created his own school of literary research from the point of view of philosophy. He always had a recognizable style and many followers.

Key words - Sergey Sarinyan, Immanuel Kant, philosophy, Grigor Narekatsi, journalism, nation, censorship.